

AHMET MİDHAT'A ATFEDİLEN BİR ESER: “HÜKM-İ DİL”

ve

MANASTIRLI MEHMET RIFAT

Yard. Doç. Dr. Ahmet BOZDOĞAN *

ÖZET

Ahmet Midhat Efendi Batı etkisindeki Türk edebiyatının ilk döneminin velut ve bir o kadar da önemli isimlerinden biridir. Edebiyatın pek çok türünde olduğu gibi tiyatro türünde de eser vermiştir. Kaynaklarda onun oyunları arasında gösterilen eserlerden biri de “Hükm-i Dil”dir. Oysa “Hükm-i Dil”, Ahmet Midhat Efendinin “Gönül” adlı hikâyesinden tiyatro türüne uyarlanmış bir eser olmakla birlikte, bu uyarlama onun kendi kaleminden değil, Manastırlı Mehmet Rıfat’ın kaleminden çıkmıştır. Bu yazıda söz konusu durum ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Ahmet Midhat, Manastırlı Mehmet Rıfat, Tiyatro, Uyarlama, Gönül, Hükm-i Dil

GİRİŞ

Ahmet Midhat (1844-1913), XIX. yüzyılın ikinci yarısıyla başlayan Batı etkisindeki Türk edebiyatının en önemli isimlerinden biridir. Ahmet Midhat’ın önemi, Banarlı’nın da ifade ettiği gibi, Tanzimat devrinde ilmin, fennin ve edebiyatın hemen her sahasında yazılar yazarak ve bu yazıları halk diliyle yazıp halk seviyesine ve halk zevkine göre ayarlayarak halk için çok faydalı bir edebî hareket yapmaya muvaffak olmasının

---

* Cumhuriyet Üni. Fen-Ed. Fak.

dan ve ansiklopedist özelliğinden kaynaklanır.¹ O, edebiyatın pek çok türünde olduğu gibi, tiyatro türünde de eser vermiştir. Türk edebiyatı tarihinde haklı bir yer edinmiş olmasında roman ve hikâyeleriyle gazeteciliği kadar olmasa da tiyatro yazarlığının da etkisi vardır.

Manastırlı Mehmet Rıfat (1851-1907) ise I. Meşrutiyet yıllarında faaliyet göstermiş asker kökenli ediplerden biridir. Yaşadığı ve eser verdiği dönemde geri plânda kalmış olmakla birlikte, sadece edebiyat sahasında değil, tarih, sosyoloji, askerlik, matematik ve mimarlık gibi çok geniş ve birbirinden farklı sahalarda faaliyet göstermiş; eser ve fikir üretmiş Türk aydınlarından biridir. Aşağı yukarı yetmiş kadarı yayımlanma imkânı bulan ve toplam sayısı yüz civarında olan eserleri gözden geçirilecek olursa bu hüküm kolaylıkla teyit edilebilir.

Sayısı yüz civarında olmakla birlikte Manastırlı Mehmet Rıfat'ın Türk edebiyatı tarihinde adının anılmasına vesile olan eserleri daha ziyade tiyatro türündekilerdir. Özellikle okul arkadaşı ve meslektaşı Hasan Bedrettin Paşa (1851-1912) ile bir telif bir çeviri olmak üzere ortaklaşa kaleme aldıkları ve “Temaşa” genel başlığı altında yayımladıkları tiyatro eserleri, I. Meşrutiyet yıllarındaki Türk tiyatro edebiyatına katkısı bakımından üzerinde durulması gereken kalem faaliyetleridir.

Mehmet Rıfat'ın tek başına ve başkalarıyla birlikte yazdığı ve yayımladığı telif ve çeviri tiyatro eserlerinin sayısı -“Hükm-i Dil” de dahil olmak üzere- yirmi birdir.² Bunlardan başka kaleme aldığı ve I. Meşrutiyet'in yoğun sahne faaliyeti içinde sahnelenen; fakat kitaplaştırılmayan eserlerinin olduğu da bilinmektedir.³ Manastırlı Mehmet Rıfat'ın tiyatro eserleri içinde “Hükm-i Dil” üzerinde dikkatle durulması gerekir. Bu ge-

¹ BANARLI, Nihat Sami: **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II**, İstanbul, Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, 1987, s.964.

² Manastırlı Mehmet Rıfat'ın bu çalışmaya konu olan **Hükm-i Dil** dışındaki telif eserleri **Görenek, Ya Gazi Ya Şehit, Pakdamen, Hüsrev ve Şirin, Delile yahut Kanlı İntikam, Ebülulâ yahut Mürüvvet, Ebülfida, Nedamet, Kölemenler, Fakire yahut Mükâfat-ı İffet, Ahmet Yetim yahut Netice-i Sadakat** adlarını taşır. Çeviri eserleri ise **Hud'a ve Aşk, Cleopatre, Antony yahut İkmal-i Namus, Lâleruh, Girofle-Girofla, Othello, Karı İntikamı, Vicdan**'dır. Bunlardan telif olanların son yedisi ve çeviri olanların tamamı başkalarıyla ortaklaşa kaleme alınmıştır. Ayrıca, bazı araştırmacılar (Örneğin: ÖZÖN, Mustafa Nihat: **Metinlerle Muasır Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul, Maarif Vekâleti, 1934; HİZARCI, Suat: **Tanzimat Edebiyatı Antolojisi**, İstanbul, Varlık Yayınları, 1955; AKYÜZ, Kenan: **Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri**, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 1990) tarafından Manastırlı Mehmet Rıfat'ın yayımlanmış tiyatro eserleri arasında gösterdikleri; ama bugün için metni tespit edilemeyen **Osman Gazi** adlı bir eserden de bahsetmek gerekir.

³ Mehmet Rıfat'ın kaleminden çıkan ve telif olan **Serencamlı Vasiyet yahut Define** ile çeviri olan **Serdar-ı Eşkya yahut Haydutlar** adlı tiyatro eserleri de I. Meşrutiyet yıllarında sahnelenmiş; fakat kitaplaştırılmamıştır.

reklilik, eserin edebî değeri veya teknik seviyesinden ziyade, yazarının Mehmet Rifat olup olmadığıyla ilgili problemden kaynaklanmaktadır. Bu yazıda “Hükm-i Dil”in Ahmet Midhat’a mı yoksa Manastırlı Mehmet Rifat’a mı ait olduğu konusu açıklığa kavuşturulmaya çalışılacaktır.

HÜKM-İ DİL⁴

“Hükm-i Dil”, edebiyat tarihi veya monografik çalışmaların bir kısmında Ahmet Midhat’ın, “Gönül” adlı hikâyesinden tiyatroya uyarlandığı eser olarak gösterilirken⁵, bir kısmında ise uyarlamadan hiç bahsedilmeden yalnızca Ahmet Midhat’ın tiyatro eseri olduğu ifade edilir.⁶ Eser gerçekten de Ahmet Midhat’ın Letaif-i Rivayat serisinde yer alan “Gönül” adlı uzun hikâyesinden tiyatroya uyarlanmıştı; fakat bu iş Ahmet Midhat’ın kendisi tarafından değil, Manastırlı Mehmet Rifat tarafından yapılmıştır. Çeşitli veriler bir araya getirildiğinde bu hükmün doğruluğunu görmek mümkündür.

Bu verilerden biri ve en önemlisi, yazar tarafından kaleme alınıp eserin müsveddeleriyle birlikte yayımcı Mehmet Cevdet’e gönderilen ve eserin yayımı sırasında baş tarafa ilave edilen “Mektup”tur. Mektuptaki bilgiler, eserin kime ait olduğu konusunda önemli bilgiler barındırması bakımından kayda değer. Bu bakımdan eserin başında yer alan mektubun metnini aynen aktarmakta fayda vardır:

“Birader,

Avrupa muharrirleri ‘roman’, yani imkân dahilinde yazılmış olan hikâyatı ‘piyesi’ ki, tiyatronameye tahvil etmekte olduklarını işitmiştim. Bu kere Ekrem Beyefendinin dahi mukaddema ‘Atala’ unvanıyla tercüme etmiş olduğu romanın yine o isimle veyahut ‘Amerika Vahşileri’ serlevhasıyla tiyatroname heyetine koymuş olduğu risaleyi görerek husus-ı mezkûra iyice inandım. Ashabının malumu olduğu üzere insanın neşriya-

⁴ Bu çalışmada eserin “M(ehmet) R(ifat): **Hükm-i Dil**, İstanbul, Şark Matbaası, 1291” künyeli baskısı kullanılmıştır.

⁵ Bkz.: Ahmet Midhat Efendi: **Bütün Oyunları** (Hazırlayan: İnci ENGİNÜN), İstanbul, Dergâh Yayınları, 1998, s. 27; AND, Metin: **Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu 1839-1908**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1972, s.392; AKI, Niyazi: **Türk Tiyatro Edebiyatı Tarihi I**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1989, 169; OKAY, Orhan: **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi**, Yayıncı yeri yok, Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, 1989, s.145; AKYÜZ, Kenan: **Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri**, s.63.

⁶ Bkz.: ÖZÖN, Mustafa Nihat: **Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul, Maarif Vekâletî, 1941, s.142; BANARLI, Nihat Sami: **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II**, s.968; PARLATIR, İsmail: “Tanzimat Nesri”, **Büyük Türk Klasikleri IX**, İstanbul, Ötüken-Söğüt Yayınları, 1989, s.11-194.

ta olan hevesi her şeyden ziyade olduğundan ben de bu heveskârlardan idim. Ne çare ki neşriyata karışacak, hele başlıca bir vak'a tasviriyile tiyatroname neşredek kadar iktidarım olmadığından meyus idim. Lâkin Ekrem Beyin açtığı çığır beni memnun etti. Çünkü ben de 'Letaif-i Rivayat'ın dördüncü cildi mündericatından 'Gönül' serlevhalı hikâyesini tiyatroname heyetine koymuş idim. Şimdi emsalini görünce neşrine cesaret eyledim.

Geçende eniştem vasıtasıyla kesb-i muarefe etmiş ve hakikaten bir-birimizi karındaş gibi sevmiş olduğumuzdan başka 'Letaif-i Rivayat'ın size olan münasebet-i tâmmesi cihetiyle yazdığım bu 'Hükm-i Dil'i yine size gönderdim. Her hakkı sizin olmak üzere Maarif Nezaret-i Celilesinden ruhsatını bilihtihâl tab ve neşrederseniz memnun olurum.

Bu babda olan rica ve istidam nezdinizde karin-i kabul olursa birinci eserim olduğuna dair bir iki sözle aczimi erbab-ı mütalaaya beyan ile temenni-i af eylemenizi niyaz ederim. Bâki kemal uhuvvet.

*M.R."*⁷

Bu satırlardan anlaşılacağı üzere her şeyden önce mektubun ve dolayısıyla tiyatro eserinin yazarı, "M.R." rumuzunu kullanmaktadır. Bu rumuz, Ahmet Midhat Efendiye değil, aynı rumuzu "Pakdamen" ve "Hüsrev ve Şirin" gibi eserlerde de kullanan Manastırlı Mehmet Rıfat'a aittir.

Ayrıca, yazarın mektup içinde "Hükm-i Dil"le ilgili olarak "birinci eserim" demesi, onun, edebiyatın bu türünde daha önce bir girişiminin olmadığını gösterir. Bu eserin yayım tarihi 1291 iken Ahmet Midhat'ın "Eyvah" adlı tiyatro eserinin yayım tarihi 1288'dir.⁸ Yani Ahmet Midhat bu eserin yayımlanmasından aşağı yukarı üç yıl önce tiyatro eseri yazmış ve yayımlamıştır. Dolayısıyla Ahmet Midhat'ın "Hükm-i Dil"le ilgili olarak "birinci eserim" demesi söz konusu değildir. Gerçi Mehmet Rıfat'ın da "Hükm-i Dil"ın yayım yılı olan hicrî-kamerî 1291'den önce yayımlandığı tahmin edilen tiyatro eserleri vardır; ama bu eserlerden "Görenek"ın başındaki "İftitâh"ta daha önce tiyatro türünde denemeleri olduğunu belirtmesiyle, yukarıdaki "Mektup"ta "Hükm-i Dil"i önceden yazmış olmasına rağmen yayımlamaktan uzun süre çekindiğini belirtmesi bir arada düşünülünce "Hükm-i Dil"ın yazılma zamanının "Görenek"ten önce olduğu anlaşılır. Dolayısıyla "Hükm-i Dil", yayımlanış bakımından değilse bile yazılış bakımından Mehmet Rıfat'ın "birinci eseri" olabilir.⁹

⁷ Manastırlı Mehmet Rıfat: **Hükm-i Dil**, s.2-3.

⁸ Ahmet Midhat'ın **Eyvah** adlı eserinin yayım tarihi için bkz.: PARLATIR, İsmail: "Tanzimat Nesri", **Büyük Türk Klasikleri IX**, s.67.

⁹ Mehmet Rıfat'ın eserleri arasında yazılış itibarıyla "ilk/birinci" sıfatını taşıma ihtimali

Öte taraftan Ahmet Midhat gibi çok kolay yazan ve yazdıklarını hiçbir tenkitten çekinmeden yayımlayan birinin, “Mektup”ta olduğu gibi “başlıca vak`a tasviriyle tiyatroname neşredek kadar iktidarının olmadığı” söyleyerek, hem yazacağı eserin vak`asını kurgulamakta güçlük çektiğini, hem de bu eseri kendi adıyla yayımlamaktan çekindiğini ifade etmiş olması da ihtimal dışıdır. Bunun için yukarıdaki mektubun ve doğal olarak “Hükm-i Dil”in yazarı Ahmet Midhat olamaz.

“Hükm-i Dil”in Mehmet Rıfat’ın kaleminden çıktığını, daha doğrusu Ahmet Midhat’ın kaleminden çıkmadığını ortaya koyan bir başka gösterge, aynı mektuptaki “Geçenlerde eniştem vasıtasıyla kesb-i muarefe etmiş ve hakikaten birbirimizi karındaş gibi sevmiş olduğumuzdan başka ‘Letaif-i Rivayat’ın size olan münasebet-i tâmmesi” şeklindeki ifadelerdir. Bu ifadelerden anlaşıldığına göre yazarla yayımcı Mehmet Cevdet yeni tanışmıştır. Mehmet Cevdet, Ahmet Midhat’ın süt kardeşi¹⁰ veya akrabasıdır.¹¹ Dolayısıyla Mehmet Cevdet’in Ahmet Midhat’la “Hükm-i Dil”in yayımlanmasından kısa süre önce tanışmış olması ihtimal dışıdır. Zaten yazarın yayımcıya hitaben “Letaif-i Rivayat”ın size olan münasebet-i tâmmesi” demesinin sebebi, “Letaif-i Rivayat” serisinin yazarı Ahmet Midhat ile yayımcı Mehmet Cevdet arasındaki yakınlıktır.

Bütün bunlardan başka “Hükm-i Dil”in Mehmet Rıfat’ın kaleminden çıktığını gösteren bir başka delil, onun “Tuhfetü’l-İslâm” adlı kitabının sonunda bulunan eserlerinin listesindeki “Hükm-i Dil”le ilgili açıklamadır. Açıklama şu şekildedir:

*“Hükm-i Dil: Atufetli Midhat Efendi Hazretlerinin mütercem romanlarından ‘Gönül’ nam romanın on sekiz sene mukaddem tecrübe nev’inden olarak tiyatroya tahvil edilmiş bir eserdir ki yine müşarünileyhin matbaası hesabına olarak tab ve neşredilmiştir”.*¹²

Bu açıklamanın, bahsi geçen “Hükm-i Dil”in Mehmet Rıfat’ın kaleminden çıktığını gösterdiği fikrine, iki yazarın da aynı adlı birer tiyatro eseri olabileceği düşüncesiyle itiraz edilebilir. “Hükm-i Dil”in, Ahmet Midhat’ın kaleminden çıktığını ifade eden kaynakların eserin künyesiyle

---

olan bir eser daha vardır: **Pakdamen**. Ancak, Mehmet Rıfat’ın hangi eserini ilk önce yayımladığı doğrudan bu yazının konusu olmadığı için burada söz konusu ihtimal üzerinde uzun uzadıya durulmamış; sadece böyle bir ihtimalin bulunduğu belirtilmekle yetinilmiştir.

¹⁰ Bu konuda bilgi için bkz.: PARLATIR, İsmail: “Tanzimat Nesri”, **Büyük Türk Klasikleri IX**, s.65.

¹¹ Bu konuda bilgi için bkz.: BANARLI, Nihat Sami: **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II**, 965.

¹² Manastırlı Mehmet Rıfat: **Tuhfetü’l-İslâm (Manzum Olarak İlm-i Hâl, Kısas-ı Enbiya, Sîre-i Muhammediye)**, Şam, Suriye Vilayet Matbaası, 1308, s.46-47

ilgili verdikleri sayfa sayısının, basıldığı matbaanın, yayımlandığı tarihin, “M.R.” rumuzlu yazarın kaleminden çıkan eserle aynı olması ve bu kişilerin eserden yaptıkları alıntılarının yine “M.R.” rumuzlu yazarın eserindeki metinlerle kelime kelime örtüşmesi, ortada yalnızca bir eserin olduğunu göstermektedir. Ayrıca, iki farklı yazarın herhangi bir eseri orijinal adından farklı olmak üzere aynı adla, aynı sayfa sayısı ile, aynı türe uyarlanmış olma ihtimali çok açıktır.

Bu değerlendirmelerden sonra üzerinde durulması gereken diğer bir konu, edebiyat tarihçilerinden bir kısmının “Hük-m-i Dil”i neden Ahmet Midhat’ın eseri olarak göstermiş olabileceklerinin ortaya konulmasıdır.

Böyle bir hüküm verilmesinin başta gelen sebebi, “Hük-m-i Dil”e kaynaklık eden “Gönül” hikâyesinin Ahmet Midhat’ın eseri olmasıdır. Bir diğer sebep, muhtemelen, eserin başındaki “Mektup”un “Birader” hitabıyla başlamasıdır. Yazar, kısa süre önce tanıştığı Mehmet Cevdet’e duyduğu samimiyeti ortaya koyma gayretiyle “Mektup”una “Birader” hitabıyla başlamıştır; ancak Ahmet Midhat’la Mehmet Cevdet’in süt kardeşi veya akraba olması, bu hitabı hareket noktalarından biri olarak alan araştırmacıları yanıltmıştır. Bir başka sebep ise eser iyice incelenmeden yazarının kimliği hakkında hüküm verilmiş olmasıdır. Tiyatro terimleri ve tiyatro eserleriyle ilgili bir çalışmada “Hük-m-i Dil”, M.R. rumuzlu yazarın 1874’te yayımlanmış eseri olarak gösterildikten sonra, aynı çalışmanın “Basılmış ya da Sadece Oynanmış Yapıtların Tama Yakın Dizisi” başlığını taşıyan kısmında yazarının Ahmet Midhat olduğu belirtilen “Hük-m-i Dil” verilirken, M.R. rumuzlu yazarın “Hük-m-i Dil”i verilmemiştir. Hâlbuki M.R. rumuzlu yazarın “Hük-m-i Dil”inin yayımlanmış bir eser olduğu, önceki sayfalarda ifade edilmiştir.¹³ Bu çelişki, araştırmacıların eseri iyice incelemeyen, başka kaynaklardan aldıkları bilgiye dayanarak hakkında hüküm verdiklerini ve doğal olarak yazarının kimliği konusunda yanlış olduklarını göstermektedir.

Yazarın kimliğiyle ilgili bu değerlendirmelerden sonra eserin kendisiyle ilgili değerlendirmelere geçilebilir.

Kapakta, şahıs kadrosunun verildiği kısımdan hemen sonra ve birinci perdenin başında “Üç fasıl üç perde üzere mürettep, neticesi sürurlu tiyatro.”¹⁴ diye takdim edilen oyun, bir asilzade ile bahçıvanı arasındaki sonu evlilikle bitecek aşk macerasını konu edinir. Vak`a, seyri bakımından melodram özelliği gösterir. Zaten “neticesi sürurlu tiyatro” ibaresinin

¹³ Bkz.: ÖZÖN, Mustafa Nihat ve Baha DÜRDER: **Türk Tiyatrosu Ansiklopedisi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1967, s.286 ve 465.

¹⁴ Manastırlı Mehmet Rifat: **Hük-m-i Dil**, s.5, 6.

ısrarla tekrarlanması, oyunun melodram özelliğinin vurgulanmak istenmesindedir.

Vak`a, yazarının henüz acemilik devresinde olduğunu gösterecek tarzda çok basit kurgulanmıştır. Buna bağlı olarak şahıs kadrosu da sınırlıdır. Öte yandan tekniği oldukça sağlamdır. Teknikteki bu başarı Mehmet Rifat`ın birçok tiyatro eserinde bulunmaz. Vak`anın basitliği, şahıs kadrosunun sınırlı olması ve tekniğinin sağlamlığı yönüyle Mehmet Rifat`ın Hasan Bedrettin Paşa ile ortaklaşa kaleme aldığı telif tiyatro eserlerinden “Nedamet”le benzeşen “Hükm-i Dil”, bu özelliklerinden dolayı kolayca sahnelenebilecek yapıdadır.

Oyunun vak`a kurgusu Ahmet Midhat`ın “Gönül” hikâyesinden alındığı için, orada vurgulanmaya çalışılan “batı kültüründeki sınıf ayrımının yanlışlığı” tezi, bu eser için de geçerlidir. Tezin eserdeki savunucusu -bir asilzade olan- Marguerite`dir. Bu görevin Marguerite`e verilmiş olması, ortaya konulan tezin kabul edilme ihtimalini kolaylaştırmıştır. Tez, eğer bir asilzade tarafından değil de alt sınıftan biri tarafından savunulsaydı kabul edilirliliği daha zor olurdu. Örneğin Comte de Braval`ın vak`anın sonunda “sınıf ayrımının yanlışlığı fikri”ni kabul etmiş olmasında, kendisi gibi asil zümreye mensup Marguerite ve Finette`in de bu fikirde olmasının payı büyüktür.

Bu bilgiler paralelinde eserin şahıs kadrosu ve vak`asını gözden geçirmekte fayda vardır.

Şahıs Kadrosu

Comte de Braval¹⁵: Kasır ve bahçe sahibi

Finette : Kontun zevcesi

Marguerite : Kontun kerimesi, bahçivana âşık

Louise : Marguerite`in musahibelerinden bir kadın

Paul : Kontun bahçivanı, bu da Marguerite`e âşık

Auguste : Comte de Belville`in oğlu

Vak`a

Paul, bahçivanı olduğu Comte de Braval`ın kızı Marguerite`e âşıktır. Marguerite`in de Paul`de gönlü vardır; ama üç yıldır tanışan iki genç

¹⁵ Metinde yanlışlıkla “Comte de Belville” yazılmıştır. Doğrusu “Comte de Braval”dır. Gerçi vak`a içinde Comte de Belville`in de adı geçmektedir; ama Finette`in eşi ve Marguerite`in babası olan kontun adı Braval`dır.

duygularını birbirine açmaktan çekinmektedir. Marguerite'in arkadaşı Louise'in devreye girmesiyle iki genç aşklarını birbirine itiraf ederler.

Paul, Marguerite'i çok sevmesine ve onunla evlenmeyi arzulamasına rağmen aralarındaki sınıf farkının bunu imkânsız kıldığını düşünür. Marguerite ise sınıf farkı diye bir şeyi kabul etmediğini; onurlu kişiliğe sahip birini, asilzade olmasına karşın onursuz olan birine her zaman tercih edeceğini ifade eder.

Öte yandan Marguerit'in babası Comte de Braval, kızını kendileri gibi asil sınıfa mensup olan Comte de Belville'in oğlu Auguste ile evlendirmek amacındadır. Auguste de Marguerie'e âşık olduğu için bu evliliğe gönülden razıdır; fakat Marguerite Paul'ü sevdiği ve dahası Auguste'ten nefret ettiği için arkadaşı Louise'in de yardım etmesiyle Amerika'ya gitmek üzere sevgilisiyle kaçır.

Louise'den Marguerite'in kiminle ve nereye kaçtığını öğrenen Comte de Braval, Paris asilzadeleri arasında namusunun ayaklar altına alınmasını önlemek için, kimse işin farkına varmadan karısı Finette'le birlikte kızını geri getirmek amacıyla sevgililerin peşine düşer. Kont ve karısı İspanya'da bir köy otelinde sevgililere ulaşırlar. Kont, kızını kaçırdığı gerekçesiyle bahçıvanı Paul'le tartışıp ona hakaret eder. Marguerite araya girerek Paul'ün onu değil, onun Paul'ü kaçırdığını; Auguste gibi bir alçakla evlenmektense ölmeyi tercih edeceğini belirterek, Paul'le evlenmelerine izin vermesini ister. Finette de kızına destek verir. Zaten o da sınıf farkını kabul etmeyen bir anlayışa sahip olduğu için kızının mutlaka bir asilzade ile değil, istediği kişiyle evlenmesi taraftarıdır. Hem Marguerite'le Finette'in sözleri, hem de orada bulunan insanların telkinleri sonucu Comte de Braval genç sevgilileri affederek evlenmelerine izin verir.

SONUÇ

Eserin hem şahıs kadrosu, hem de vak'ası Ahmet Midhat'ın "Gönül" adlı eseriyle aynıdır. Ancak, gerek kişilerin niteliklerine ait birtakım hususlarda, gerekse metin halkalarının vak'a içindeki sıralamasında iki eser arasında birtakım farklılıklar da göze çarpmaktadır. Diğer bir deyişle "Hük-m-i Dil" ile "Gönül" adlı eserin tek farkı, birinin tiyatro, diğerinin hikâye türünde kaleme alınmış olması değildir.¹⁶

¹⁶ "Hük-m-i Dil" ile Ahmet Midhat'ın kaleminden çıkan "Gönül" hikâyesi arasındaki farklılıklar için "Hük-m-i Dil" dışında bkz.: Ahmet Midhat Efendi: **Letaif-i Rivayat**, (Hazırlayanlar: Dr. Fazıl GÖKÇEK, Dr. Sabahattin ÇAĞIN), İstanbul, Çağrı Yayınları, 2001, s. 87-104.

Buraya kadar sıralanan veri ve değerlendirmelerin ışığında “Hükm-i Dil”le ilgili baş tarafta verilen hükmü yinelemek ve eserin Manastırlı Mehmet Rıfat’ın kaleminden çıktığını söylemek, hem doğru hem de çok kolaydır. Çünkü, benzer olarak önce hikâye/roman türünde kaleme alınan bir eser, ikinci bir şahıs tarafından tiyatroya uyarlandığında ortaya çıkan yeni eser literatüre ikinci şahsın eseri olarak geçirilmektedir.¹⁷

ABSTRACT

Ahmet Midhat Efendi is one of the important figures and a productive person in the period of Turkish literature which is under the influence of Western literature. He produced theatral text as well as several kinds of literary products. “Hükm-i Dil is referred as one of the products belonging to him and which is and important drama in present resources. However, “Hükm-i Dil” was adapted from Ahmet Midhat Efendi’s story called “Gönül”. This adaptation is not his own product but Manastırlı Mehmet Rıfat’s. In this study, the mentioned situation is aimed to be proposed.

---

¹⁷ Örneğin Halit Ziya’nın aynı adlı romanından Mehmet Rauf tarafından tiyatroya uyarlanan “Ferdî ve Şürekası”, bazı literatürde (bkz.: **Tanzimat’tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi**, C. II, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003, s. 665) Mehmet Rauf’un eseri olarak gösterilir.